

NEOLITIZACIJOS PROCESO PRADŽIA LIETUVOJE

DŽIUGAS BRAZAITIS

IVADAS

Akmens amžiaus pabaigoje įvyko vienas reikšmingiausių žmonijos istorijos lūžių, iš esmės pakeitęs visą visuomenės raidą. Neolite arba naujajame akmens amžiuje atsirado ir įsitvirtino kokybiškai naujos ūkio formos – žemdirbystė ir gyvulininkystė. Žmonių bendruomenės, daug tūkstantmečių naudojusios tik tuos resursus, kuriuos sukurdavo gamta, pagaliau surado būdų, kaip pagausinti gyvybiškai svarbius išteklius. Perėjimas nuo pasisavinamojo prie gamybinio ūkio buvo vienas svarbiausių žingsnių kuriant tai, kas šiandien vadinama civilizacija. Neatsitiktinai Gordonas Čaildas, vienas žymiausių XX a. pirmosios pusės pasaulio archeologų, pavadino šį procesą neolitine revoliucija (Childe, 1937).

Gamybinio ūkio atsiradimas sukėlė kardinalius pokyčius visuomenės socialinėje struktūroje – sudarė prielaidas gyventojų skaičiui augti, socialinei hierarchijai atsirasti. Nauja ekonominė sankloda leido pereiti prie sėslaus gyvenimo būdo, o tai lėmė stacionarių gyvenamųjų būstų ir kulto pastatų atsiradimą. Pakitusi ūkio sistema suformavo ir visiškai naują vertybių skalę, pakeitė religiją ir kultus. Ankstyvosios žemdirbių visuomenės sukūrė įspūdingus architektūros paminklus, vadinamus megalitais. Dvasinio gyvenimo pokyčiai atsispindi to meto kultūrinėse tradicijose ir vaizduojamajame mene.

Perėjimo prie gamybinio ūkio proceso tyrimų problematika aktuali daugelyje pasaulio kraštų, todėl susilaukė išskirtinio priešistorės tyrinėtojų dėmesio. Plačiai svarstomi klausimai, susiję su neolitizacijos proceso reikšme žmogaus biologijai, žmonių bendruomenių socialinei struktūrai, religijai, psichologijai ir pan., analizuojami gamybinio ūkio plitimo keliai ir būdai, priežastys ir prielaidos, skatinusios ir stabdžiusios šį procesą. Visi šie klausimai, be abejo, yra aktualūs ir Lietuvos priešistorėi.

Šiandien dar nėra tiksliai ir vienareikšmiškai nustatyta, kada neolitizacijos procesas ar jo atgarsiai pasiekė mūsų krašte gyvenusius žmones, kada ir kur mūsų krašte

atsirado ankstyviausios žemdirbių bendruomenės, kas buvo tie pirmieji žemdirbiai, kokie buvo jų santykiai su žvejų ir medžiotojų bendruomenėmis. Šiame straipsnyje siekiama kiek plačiau aptarti šiuos klausimus, kartu apžvelgiant ir pagrindinius šiuolaikinėje archeologijoje susiformavusius požiūrius į neolitizaciją ir jos plėtrą Europoje.

NEOLITO SAMPRATA IR PAGRINDINIAI ŪKIO MODELIAI

Neolito arba naujojo akmens amžiaus terminas archeologijoje atsirado dar XIX amžiuje. Netrukus po to, kai danų archeologas Kristianas Tomsenas (Christian Jurgen Thomsen) įvedė trijų periodų sistemą, anglų gamtininkas seras Džonas Lebokas (John Lubbock) pasiūlė skirstyti akmens amžių į paleolitą ir neolitą (Lubbock, 1865). Neolitą jis apibūdino kaip žemdirbystės ir gyvulininkystės, keramikos ir naujų akmens apdirbimo technologijų (gręžimo, pjovimo ir gludinimo) laikotarpį.

Šiandien jau aišku, kad šie neolito epochą apibūdinantys bruožai įvairiuose regionuose atsirado skirtingu metu. Ankstyviausios žemdirbystės ir gyvulininkystės besiverčiančios bendruomenės Artimuosiuose Rytuose dar nemokėjo gaminti keramikos, tačiau gyveno sėsliai iš akmenų pastatytuose būstuose ir turėjo su žemdirbyste susijusį kultą, atsispindintį vaizduojamajame mene. Visais šiais bruožais jos iš esmės skyrėsi nuo gretimai gyvenusių medžiotojų ir žemdirbių bendruomenių. Gludinti akmeniniai įrankiai Skandinavijos mezolito paminkluose atsirado gerokai anksčiau nei pirmųjų žemdirbių gyvenvietės. Anksčiausiai keramikos indus pradėjo gaminti žvejų ir medžiotojų bendruomenės Japonijos salose – maždaug 10 tūkst. m. pr. Kr. VI–V tūkst. pr. Kr. keramikos indai buvo gaminami beveik visoje Eurazijoje, taip pat ir teritorijose, kuriose dar labai ilgai buvo verčiamasi medžiokle ir žvejyba.

Neolito epochos samprata skirtinguose kraštuose nėra vienoda. Vakarų Europos tyrinėtojai neolitinėmis vadi-

na tas bendruomenės, kurių ūkio pagrindą sudaro žemdirbystė ir/arba gyvulininkystė, o medžioklė, žvejyba, rankiojimas buvo tik pagalbiniai verslai. Taigi neolitizacijos terminas Vakarų Europos archeologijoje suprantamas kaip perėjimo prie gamybinio ūkio procesas. Neolito visuomenėms apibūdinti, kurių ūkio pagrindą sudarė gamybinis ūkis, bus vartojamas agrarinio neolito terminas.

Sinchroniškai gyvavusios visuomenės, kurių ekonomikos pagrindą sudarė pasisavinamasis ūkis, Vakarų Europoje vadinamos mezolitinėmis, subneolitinėmis, paraneolitinėmis ir pan. Pastaruoju metu greta žemdirbių gyvavusioms medžiotojų ir žvejų bendruomenėms apibrėžti vis plačiau taikomas „miškų neolito“ terminas. Rytų Europoje, kur žvejų ir medžiotojų kultūros išsilaikė gerokai ilgiau nei Vakaruose, lemiamu ir apsprendžiančiu neolito požymiu laikoma keramikos indų gamybos pradžia. Lietuviškojoje istoriografijoje toks požiūris buvo ir išlieka dominuojantis (Rimantienė, 1984, p. 107).

Dabartinė Lietuvos teritorija beveik per visą neolito laikotarpį buvo ties miškų ir agrarinio neolito visuomenių apgyvendintų teritorijų riba, todėl neolito archeologijoje labai aktualios problemos, susijusios su šio laikotarpio bendruomenių naudotų ūkinės veiklos modelių rekonstravimu. Bendraeuropiniame kontekste išskiriama keletas pamatinių neolito ekonominių modelių, varijuojančių priklausomai nuo gamtinės aplinkos, technologijų pažangos, mainų infrastruktūros išsivystymo ir geopolitinės situacijos. Ūkio modeliai rekonstruojami remiantis materialinės kultūros bruožų skirtumais, pastebimais laikotarpio archeologinėje medžiagoje, gamtos mokslų metodais gautais duomenimis, taip pat pasitelkiant etnografines paraleles.

Nekyla didesnių abejonių, kad jau nuo pat ankstyvojo neolito Europoje egzistavo bendruomenės, kurių ūkio pagrindą sudarė žemdirbystė ir gyvulininkystė. Tokioms bendruomenėms taikomas įtvirtintos žemdirbystės (angl. established farming) terminas (Ahlfont, Guinard, Gustafsson, Olson, Welinder, 1985, p. 172). Pagrindinę suvartojamo maisto dalį sudarė žemės ūkio produktai, apie ką liudija gyvenviečių kultūrinuose sluoksniuose randamos javų liekanos ir naminių gyvulių kaulai, kurių skaičius paprastai viršija 80 procentų visos paleosteologinės medžiagos (Thorpe, 1999, p. 30). Žvejyba, medžioklė ir rankiojimas buvo tik pagalbiniai verslai, netgi pastebima, kad ankstyvieji žemdirbiai pagalbinių verslų griebdavosi rečiau negu vėlesniais neolito laikotarpiais gyvenę žmonės.

Gamybinio ūkio bendruomenių ekonomika nebuvo vienoda. Vienos bendruomenės daugiau dėmesio skyrė gyvulininkystei, kitos labiau buvo užimtos žemdirbystės plėtra. Atskirų bendruomenių ekonomikoje, matyt, nemažą reikšmę turėjo ir su maistu nesusijusių išteklių – tītano, gintaro, vario ir kitų žaliavų eksploatavimas, apdirbimas ir mainai.

Gamtinių maisto išteklių turtingų mikroregionų pasisavinamojo ūkio dalis ekonomikoje būdavo gerokai didesnė. Ypač tai pasakytina apie pajūryje išsikūrusias gyvenvietes. Jūros gėrybių eksploatavimas ekonomiškai buvo svarbus ne tik neolite – visais laikais pajūrio kaimų gyventojams žvejyba buvo vienas pagrindinių pragyvenimo šaltinių. Kai žvejyba ir žemės ūkis teikė maždaug vienodą maisto resursų dalį, neolito gyvenviečių ekonomika apibūdinama kaip mišri arba kombinuota.

Tyrinėjant neolitinės žvejų ir medžiotojų gyvenvietes, ypač buvusias agrarinio neolito bendruomenių kaimynystėje, dažnai aptinkama šiek tiek naminių gyvulių kaulų, retkarčiais kultūrinių augalų pėdsakų, taip pat daiktų, naudotų gamybinio ūkio visuomenėse. Kartais šie radiniai interpretuojami kaip tarpkultūrinių kontaktų rezultatas, tačiau, remiantis etnografijos duomenimis, galima teigti, kad neolite pasisavinamojoje ekonomikoje buvo integruojami ir gamybinio ūkio elementai.

Nemažo atgarsio sulaukė čekų kilmės mokslininko M. Zvelebilio pasiūlytas modelis, kuris neolitizaciją aiškina kaip dialektinį procesą: medžiotojų ir žvejų bendruomenių ekonomikoje atsiradę gamybinio ūkio elementai palaipsniui įsivyrąja ir visiškai pakeičia pasisavinamojo ūkio formas (Zvelebil, Rowley-Conwy, 1984). Pagal gamybinio ūkio lyginamąjį svorį ekonomikoje neolito bendruomenės skirstomos į tris kategorijas, atitinkančias aukščiau paminėtas ekonomikas, kurios vertinamos kaip atskiri neolitizacijos proceso etapai. Neseniai pasiūlytas modelis susilaukė ne tik pasekėjų, bet ir nemažai kritikos. Oponentai pažymi, kad žvejų ir medžiotojų bendruomenės, integravusios į savo ekonomiką gamybinio ūkio elementus, gyvavo labai ilgai – kelis tūkstančius metų ir gamybinio ūkio apimtys laikui bėgant nedidėjo. Galutinis perėjimas prie gamybinio ūkio įvykdavo labai greitai – daugelyje regionų archeologiškai nefiksuotas ne tik vidurinis (sąlyginai trumpas pereinamasis etapas), bet ir pradinis etapas. Pagaliau mišrios ekonomikos požymių apskritai sutinkama retai, dažniausiai specifinėje gamtinėje aplinkoje. Tiesa, daug ginčų kelia atskirų archeologinių kultūrų ir net atskirų gyvenviečių ekonominio modelio rekonstravimo principai bei kognityvumas. Skirtingos ūkinės veiklos kombinacijos ir jų svoris kiekvienos konkrečios bendruomenės ekonomikoje, matyt, dar ilgai išliks vienu pagrindinių neolito archeologijos diskusijų objektų.

Nepaisant didelės nuomonių įvairovės, neolito visuomenių vertinimuose galima gana saugiai išskirti nemažai materialinės kultūros bruožų, būdingų tik miškų arba tik agrarinio neolito palikimui. Žinoma, gausioje neolito epochos archeologinių tyrimų medžiagoje galima rasti išimčių, tačiau bendrosios tendencijos išlieka pakankamai aiškios.

Skirtingos neolito ūkio formos lemdavo gyvenvietės vietos pasirinkimą. Agrarinio neolito bendruomenės kūrėsi ten, kur buvo derlingi dirvožemiai, natūralios pievos ganykloms, tuo tarpu miškų neolito bendruomenės rinkdavosi ekologines zonas, pasižyminčias gamtinių resursų gausa. Sėslus žemdirbių gyvenimo būdas sąlygojo stacionarių būstų statybą, kurie, manoma, tarnavo vienai dviem kartoms. Miškų neolito žmonės dažnai laikydavosi sezoninio gyvenimo būdo, todėl jie naudojo paprastus, greitai pastatomus būstus, skirtus tik trumpalaikiam stovyklavimui.

Gana ryškiai skiriasi ir gyvenviečių archeologiniai radiniai. Miškų neolito bendruomenių gyvenvietėse randami daiktai daugiausia susiję su medžiokle ir žvejyba – strėlių antgaliai, įvairių žeberklų, durpynuose aptinkama žvejybinių tinklų liekanų. Žemdirbių gyvenviečių inventorius paprastai skurdesnis, jį daugiausia sudaro namų apyvokos reikmenys.

Gal ryškiausi skirtumai pastebimi keramikos indų gamyboje. Beveik visos neolitinės žvejų ir medžiotojų bendruomenės naudojo tik vieno tipo indą – plačiaangį katilą smailiu dugnu. Šio tipo indai sutinkami visoje šiaurinėje Eurazijoje nuo Jutlandijos pusiasalio Danijoje iki Japonijos. Tokį platų smailiadugnių puodų paplitimą tarp žvejų ir medžiotojų bendruomenių galima paaiškinti įvairiai: tai galėjo būti bendra kultūrinė tradicija, atsiradusi ankstyviausiame keramikos gamybos židinyje ir plitusi kartu su gamybos technologija. Tokią nuomonę patvirtina ankstyvos radiokarboninės datos iš Pietryčių Europos miškų neolito gyvenviečių, patvirtinančios rytietišką keramikos kilmę. Antra vertus, galima spėti, kad puodo tipas buvo apsprendtas jo funkcinių ypatybių ir geriausiai atitiko žvejų ir medžiotojų bendruomenių poreikius bei gyvenimo būdą, nors neaišku, kuo pasireiškė tas funkcinis pranašumas. Vienaip ar kitaip, jie skyrėsi nuo agrarinio neolito keramikos, pasižyminčios didele indų formų įvairove. Žemdirbiai ir gyvulių augintojai gamino ir naudojo amforas, taures, dubenis, ąsočius ir kitokios specializuotos paskirties indus. Ryškūs skirtumai pastebimi ir keramikos indų ornamentikos principuose.

Miškų neolito medžiotojų laidojimo papročiai buvo gana vienodi ir nesudėtingi. Mirusiųosius užkasdavo negiliose duobėse dažniausiai ištiestus. Į kapus dėdavo medžioklės ir darbo įrankius, papuošalus. Apie laidojimo papročių vienodumą ir konservatyvumą medžiotojų bendruomenėse galima spręsti pagal Zvejniekų kapinyno tyrimėjimus Latvijoje (Zagorskis, 1987), kuriame mirusieji buvo laidoti kelis tūkstančius metų. Agrarinio neolito bendruomenės, pasižymėjusios sudėtingesne socialine struktūra, naudojo žymiai įvairesnius mirusiųjų laidojimo būdus. Jau nuo ankstyvojo neolito šalia inhumacijos egzistavo ir

mirusiųjų deginimo paprotys. Kapai buvo įrengiami labai įvairiai, nuo kapo paprasčiausioje duobėje iki monumentalų megalitinių kapaviečių. Be darbo įrankių, ginklų ir papuošalų, įkapėmis dažnai tarnavo ir keramikos indai, kurie leidžia archeologams susieti kapus su gyvenviečių medžiaga.

Abiejų tipų bendruomenės, ypač gyvenusios kaimynystėje, daugiau ar mažiau bendraudavo, todėl gyvenvietėse randama ir gretimoms kultūroms būdingų radinių. Neretai galima pastebėti keramikos gamybos stilistikos, technologijų perėmimo ir pan. mėgdžiojimų. Tarpkultūriniai kontaktai, manoma, buvo įvairaus pobūdžio – nuo karinių konfliktų iki gana plačiai išvystytų ir nuolatinių mainų.

NEOLITIZACIJOS PLĖTROS MODELIAI

Tarp daugybės teorinių modelių, bandančių paaiškinti gamybinio ūkio plėtros priežastis, galima išskirti keletą pagrindinių srovių. Gal anksčiausiai susiformavo pažangos teorija, kurios šalininkai teigia, kad gamybinis ūkis buvo pranašesnis už žvejų ir medžiotojų bendruomenių ekonomiką, todėl pereinant prie naujų ūkio formų gnoseologinis aspektas buvo svarbiausias. Atsiradus žinių apie žemdirbystę ir gyvulininkystę, mezolitinės bendruomenės pereidavo prie naujo, pažangesnio ūkininkavimo.

Ši teorija susilaukė nemažai kritikos. Tyrinėjant ankstyviausių žemdirbių bendruomenių palikimą pastebimi ir neigiami naujų ūkio formų sąlygoti aspektai. Gamybinis ūkis, palyginti su pasisavinamojo ūkio formomis, reikalavo žymiai didesnių darbo sąnaudų, ankstyvųjų žemdirbių veiklos sėkmė labai priklausė nuo gamtos kaprizų. Biomedicininiai ankstyvųjų žemdirbių palaikų tyrimai rodo, kad jų sveikatos būklė neretai buvo prastesnė nei netoliese gyvenusių medžiotojų – blogesnis fizinis išsivystymas, neretai aptinkama badavimo pėdsakų. Kitas neigiamas aspektas, susijęs su sėsliu gyvenimo būdu, buvo aplinkos užterštumas, dėl ko plito infekcinės ligos. Gamybinio ūkio plėtra buvo lėtesnė nei kitų naujų technologijų (keramikos gamybos, akmens apdirbimo technikos ir pan.) plitimas. Medžiotojų bendruomenės, ypač regionuose, pasižyminčiuose gausiais gamtos ištekliais, neskubėdavo pereiti prie naujų ūkininkavimo būdų, reikalaujančių žymiai daugiau darbo sąnaudų ir laiko, bet laikydavosi nuo seno įprasto gyvenimo būdo.

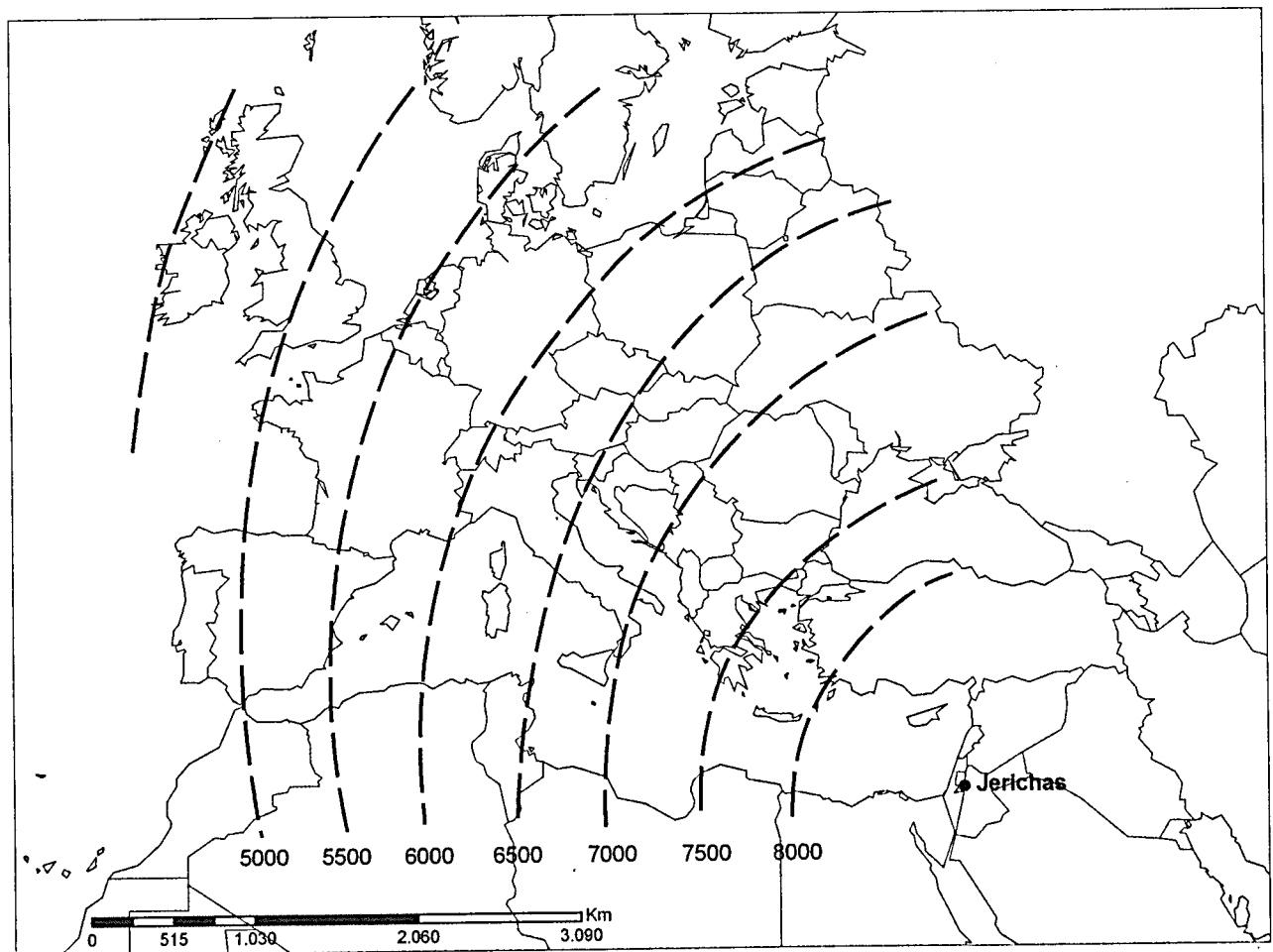
Kitą plačiai taikomą teorinį modelį apibendrintai galima pavadinti krizių arba socialinės įtampos teorija. Teorijos šalininkai teigia, kad perėjimas prie gamybinio ūkio buvo sąlygotas sumažėjusių maisto resursų, dėl ko medžiotojų bendruomenės buvo priverstos keisti ekonominę strategiją. Nurodoma daugybė maisto resursų sumažėjimo priežasčių – gamtinių (klimato pokyčiai, jūros lygio

svyravimai) ir socialinių (gyventojų skaičiaus išaugimas). Teorijos kritikai, remdamiesi etnografinėmis paralelėmis, pažymi, kad bendruomenės, besiverčiančios pasisavinamuoju ūkiu, mokėjo kontroliuoti gyventojų prieaugį, išsaugoti maistui naudojamų gamtos išteklių populiacijas. Sumažėjus kurių nors resursų, medžiotojų bendruomenės intensyvindavo alternatyvias pasisavinamojo ūkio formas, o ne keisdavo jas naujomis, rizikingomis ir reikalaujančiomis didelių darbo ir laiko sąnaudų.

Paminėtų teorijų rėmuose mezolito bendruomenių vaidmuo neolitizacijos procese yra pasyvus, apspręstas susidariusių sąlygų. Pastaruoju metu diskusijose apie gamybinio ūkio plėtrą daug dėmesio skiriama socialiniams aspektams. Susiformavo požiūris, kad medžiotojų ir žvejų bendruomenės sąmoningai pereidavo prie naujų ūkio formų, siekdamas dominuoti gamtoje ir/arba ekonomiškai pralenkti kaimynines bendruomenes, taip įgydamos aukštesnį statusą. Diskutuojama ir dėl atskirų socialinių grupių vaidmens neolitizacijos procese – pabrėžiamas aukštesnį socialinį statusą turinčių asmenų siekis įtvirtinti savo padėtį bendruomenėje kaupiant turtą ir prestižinius daiktus. Svarstomas darbo pasidalijimo tarp lyčių ir moterų vaidmuo neolitizacijos procese. Ankstyvosiose neolitinėse bendruomenėse, ypač tose, kuriose ekonomikos pagrindą sudarė žemdirbystė, pabrėžiamas išskirtinis moters vaidmuo, atsispindintis vaizduojamajame mene.

Neretai gamybinio ūkio plėtrai paaiškinti Europoje taikomas migracijos modelis, kuris suponuoja žemdirbių ir/arba gyvulininkų bendruomenių atsikraustymą į žvejų ir medžiotojų apgyvendintas teritorijas. Autochtoninės bendruomenės šiuo atveju kurį laiką gyvuoja kartu su žemdirbiais, tačiau palaipsniui sunyksta ar asimiliuojasi su pirmaisiais. Apskaičiuota, kad žemdirbystės banga per Europą ritosi maždaug 1 km per metus greičiu (1 pav.) (Ammerman, Cavalli-Sforza, 1973), tačiau plėtra nebuvo tolygi ir laipsniška. Neolitizacijos procesas vyko tam tikrais šuoliais arba etapais. Bendruomenės su gamybinio ūkiu per

se – pabrėžiamas aukštesnį socialinį statusą turinčių asmenų siekis įtvirtinti savo padėtį bendruomenėje kaupiant turtą ir prestižinius daiktus. Svarstomas darbo pasidalijimo tarp lyčių ir moterų vaidmuo neolitizacijos procese. Ankstyvosiose neolitinėse bendruomenėse, ypač tose, kuriose ekonomikos pagrindą sudarė žemdirbystė, pabrėžiamas išskirtinis moters vaidmuo, atsispindintis vaizduojamajame mene.

1 pav. Žemdirbystės plėtra Europoje pagal Ammerman, Cavalli-Sforza L, 1973.

santykiškai trumpą laiką paplisdavo gana didelėje iki tol medžiotojų apgyvendintoje teritorijoje ir paskui ilgą laiką nusistovėdavo žemdirbių ir medžiotojų teritorinis *status quo*. Be abejo, didelės įtakos gamybinio ūkio plėtrai turėjo ekonominiai faktoriai ir naujos technologijos. Būtinoms sąlygoms verstis žemdirbyste buvo tinkamas klimatas ir dirvožemis, todėl ji pirmiausia plito ten, kur gamtos sąlygos buvo palankiausios. Naujų technologijų atsiradimas, leidžiantis padidinti gamybinio ūkio našumą, sudarė sąlygas plėtrai teritorijose, kur iki tol jis buvo neįmanomas arba nerentabilus.

Apibendrinančiuose darbuose, skirtuose Šiaurės Europos neolitui, žemdirbystės plėtros etapai atsispindi laikotarpio periodizacijoje. Neolito epocha paprastai dalijama į tris periodus – ankstyvąjį, vidurinį ir vėlyvąjį, kurie siejami su stambių neolitinių archeologinių kultūrų paplitimu. Vidurio Europoje ankstyvasis neolitas siejamas su Linijinės-juostinės keramikos kultūra (JKK), vidurinis – su Piltuvėlinių taurių kultūra (PTK) ir vėlyvasis – su Rutulinių amforų (RAK) ir Virvelinės keramikos (VKK) kultūromis. Neolito epochą pakeitusio bronzos amžiaus pradžia paprastai siejama su bronzos dirbinių gamybos ir plitimo pradžia Šiaurės Europoje. Įvairių Šiaurės Europos kraštų archeologijoje yra nusistovėjusios įvairios chronologinės periodizacijos schemos, paremtos skirtingais atskirų laikotarpių išskyrimo kriterijais. Britų salose ir Skandinavijoje, kurių Linijinės-juostinės keramikos kultūra nepasiekė, ankstyvasis neolitas pradėdamas maždaug tūkstančiu metų vėliau nei Lenkijoje ar Vokietijoje, nuo tada, kai pasirodė ankstyviausios gamybinių ūkiu besiverčiusios bendruomenės.

Istoriografiškai nusistovėjusi R. Rimantienės sudaryta Lietuvos neolito periodizacija remiasi gana įvairiais principais (Rimantienė, 1984). Neolito pradžia skaičiuojama nuo keramikos atsiradimo momento, kaip tai įprasta Rytų Europos archeologijoje. Riba tarp ankstyvojo ir vidurinio neolito siejama su Šukinės-duobelinės keramikos kultūros atsiradimu ir paplitimu Šiaurės Rytų Europoje. Vėlyvojo neolito pradžia laikomas Virvelinės keramikos kultūros pasirodymas Rytų Pabaltijyje. Chronologiškai kiekvienas neolito periodas trunka maždaug po tūkstantį metų ir maždaug atitinka Vidurio Europos periodizacijos chronologinius rėmus.

Lietuvos tyrinėtojai neturi vieningos nuomonės, su kokiais priešistorės reiškiniais reikėtų sieti bronzos amžiaus pradžia. Vieni mokslininkai linkę šią epochą sieti su ankstyviausiais bronzos dirbiniais, rastais Lietuvos teritorijoje, kiti – su vietine bronzos dirbinių gamyba, treči – su vienu archeologinių kultūrų sunykimu ir naujų atsiradimu. Galima dar pridurti, kad skiriasi nuomonės ir dėl visų paminėtų reiškinų datavimo.

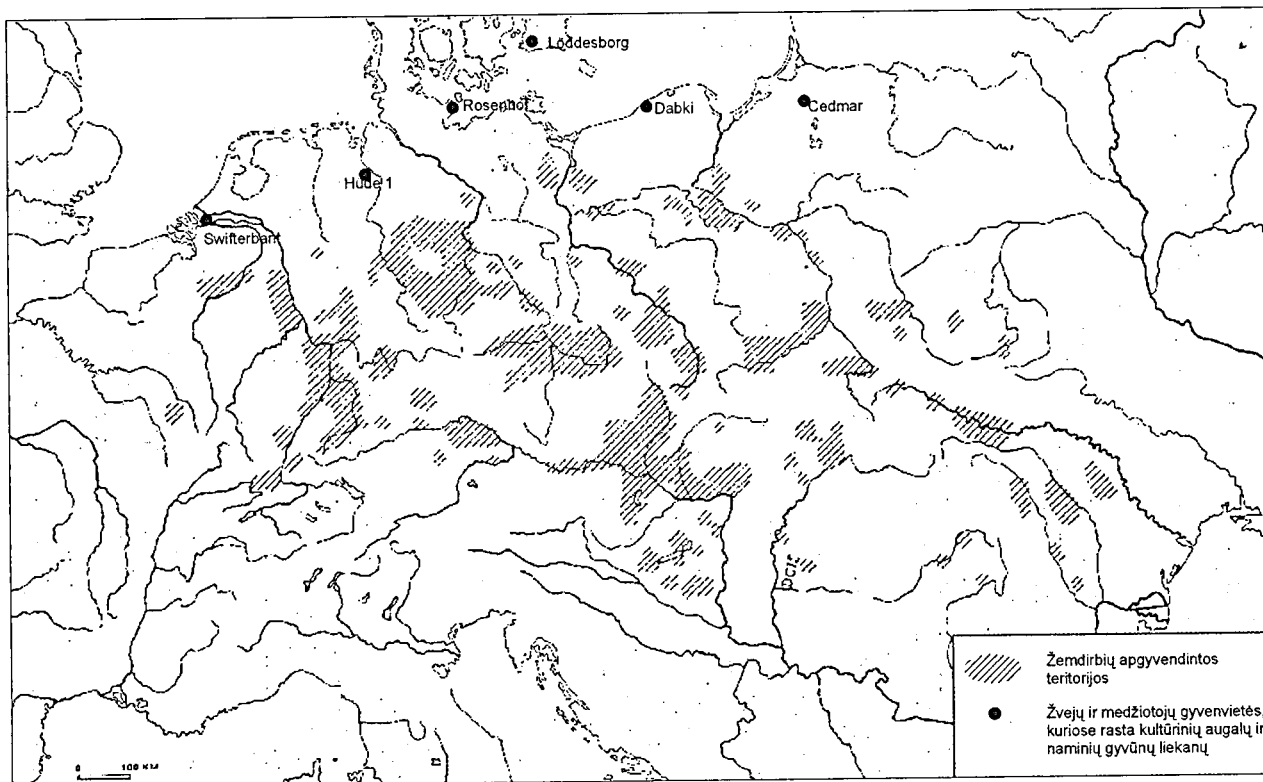
NEOLITIZACIJOS PLĖTRA EUROPOJE

Naminių gyvulių prijaukinimas ir javų sukultūrinimas įvyko ankstyvajame holocene bemaž vienu metu nepriklausomai penkiose atskirose vietose skirtingose pasaulio dalyse – Artimuosiuose Rytuose, Pietryčių ir Vidurio Azijoje, Šiaurės ir Pietų Amerikoje. Vieningai sutariama, kad gamybinis ūkis Europoje atsirado ir paplito iš Artimųjų Rytų. Palestinoje ir Sirijoje tyrinėtoms gyvenvietėms priskiriamos Natufijos kultūrai, kuriose rasta sukultūrintų javų ir naminių gyvulių kaulų, datuojamų 9 tūkst. pr. Kr. Bendruomenių, besiverčiančių žemdirbyste ir gyvulininkyste, užimama teritorija plėtėsi visą poledynmečio akmens amžių. VIII–VII tūkst. pr. Kr. žemdirbių bendruomenės atsirado Anatolijoje ir Balkanuose.

VI tūkstantmečio pr. Kr. viduryje Dunojaus aukštupyje susiformavo Linijinės-juostinės keramikos archeologinė kultūra. V tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje ši kultūra paplito Šiaurės Europos liosų dirvožemių zonoje (2 pav.). Šios kultūros tyrinėtojai pažymi tapačius materialinės kultūros bruožus visoje Linijinės-juostinės keramikos kultūros paplitimo teritorijoje, todėl vyrauja nuomonė, kad ankstyvieji žemdirbiai plito iš vienos vietos kolonizuodami jiems tinkamus naujus mikroregionus. Šios kultūrinės bendrijos žmonės žemdirbystei naudojo labai derlingas žemes didžiųjų upių slėniuose. Paprastai jie pradėdavo dirbti palyginti nedideles teritorijas – anklavus. Gyveno ilguose stulpinės konstrukcijos pastatuose, vienoje gyvenvietėje dažniausiai stovėjo keli tokie pastatai. Neretai gyvenvietės buvo aptveriamos tvora iš vertikaliai sukaltų stulpų. Vertėsi gyvulininkyste ir primityvia kapline žemdirbyste, pagalbinių verslų beveik nesigriebdavo. Šiai kultūrai būdinga savita keramika, papuošta vingiuotų linijų ornamentais, nuo ko ji ir gavo savo pavadinimą.

V tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje vėlyvosios Linijinės-juostinės kultūros fazės, vadinamosios Lengyjelio-Polgaro kultūros žmonės pasiekė Vyslos vidurupį. Geografiškai artimiausi šios kultūros anklavai buvo nutolę nuo dabartinės Lietuvos teritorijos maždaug 300–400 km. Labai tikėtina, kad žinios apie naujus žmones, užsiimančius netradicine veikla, pasiekė ir mūsų krašte gyvenusias žvejų bei medžiotojų bendruomenes, tačiau ankstyvojo neolito žemdirbių kolonijų Lietuvoje sunku tikėtis pirmiausia todėl, kad mūsų krašte nėra tinkamų ankstyvajai žemdirbystei dirvožemių.

V tūkstantmetyje pr. Kr. Vakarų Europoje aplink ankstyvųjų žemdirbių anklavus tebegyvavo žvejų ir medžiotojų gentys. Kai kurios bendruomenės buityje pradėjo plačiai naudoti keraminius indus, ypač tuose regionuose, kur buvo gausu žuvies išteklių. Pietinėje Baltijos jūros pakrantėje susiformavo Ertebolės kultūra, kurios gyvenvietės

2 pav. Linijinės-juostinės keramikos kultūrų rato paplitimas V tūkst. pr. Kr. antrojoje pusėje ir jos paveiktos miškų neolito gyvenvietės.

tyrinėtos Danijoje ir Vokietijoje. Olandijos pajūryje tyrinėta šio laikotarpio Svifterbando gyvenvietė, Karaliaučiaus srityje – ankstyvojo neolito Cedmaro (Serovo) gyvenvietė (2 pav.). Visose paminėtosiose gyvenvietėse rasta naminių gyvulių kaulų ir daiktų, būdingų ankstyvųjų žemdirbių palikimui.

Keraminiai indai šiuo laikotarpiu pradėti gaminti ir atokiau nuo žemdirbių apgyvendintų teritorijų. V tūkst. pr. Kr. keramikos sutinkama Rytų ir Pietryčių Lietuvos paminkluose. Kretuono 1-ojoje gyvenvietėje stratifikuotuose sluoksniuose rasta keramikos, stilistiškai tapačios Latvijos ankstyvojo neolito keramikai, datuojamai V tūkst. pr. Kr. (Brazaitis, 2002). Pietų Lietuvoje šiuo laikotarpiu datuojama keramika iš Katros 2-osios gyvenvietės, panašios keramikos rasta Varėnės 2-ojoje gyvenvietėje. Ankstyvajam neolitui priskiriami keraminiai indai ir daugiau indų iš Pietų Lietuvos akmens amžiaus gyvenviečių. Toliau į rytus žinomos kitos Miškų neolito kultūros, kuriose keramikos gamybos pradžia datuojama dar ankstesniu laikotarpiu.

Pats keramikos atsiradimas, kuris pagal klasikinių neolito apibrėžimą laikomas vienu iš trijų neolito požymių, greičiausiai nebuvo tiesioginės žemdirbių įtakos rezultatas.

Ankstyviausiose žemdirbių bendruomenėse keramika dar nebuvo išrasta (vadinamasis bekeraminis neolitas). Atsiradus keramikai, jos gamyba labai greitai paplito ir pasiekė toli šiaurėje esančias teritorijas, kuriose prie gamybinio ūkio pereita visai neseniai. Žinoma, kai kuriais atvejais impulsą gaminti keramiką galėjo duoti ir žemdirbiai, tačiau apskritai keramikos naudojimo plitimą reikėtų vertinti kaip savarankišką reiškinį. Linijinės-juostinės keramikos įtaka išvelgiama ankstyvojo neolito Dubokrajus (Rusijos Pskovo srityje) gyvenvietės puodų ornamentikoje (Микляев, Мазуркевич, Заїцева, 1994), tačiau šiame regione žinomi ir ankstyvesni kompleksai. Cedmaro (Karaliaučiaus krašte) gyvenvietės plokščiadugniai puodai, ornamentuoti linijomis, galėjo būti gaminami pamėgdžiodami žemdirbių keramikos gamybos tradicijas (Тимофеев, 1996). Linijinės-juostinės keramikos įtaką galima išvelgti Ukrainos stepių ankstyvojo neolito gyvenviečių keramikos ornamentikoje.

Ankstyvajame neolite taip pat gyvavo bendruomenės, kurios beveik ar visai negamino keraminių indų. Šios gentys tebesilaikė mobilaus mezolitinio gyvenimo būdo, todėl jų palikimas beveik tapatus ankstyvesnių mezolitininių

paminklų medžiagai. Tokio pobūdžio bendruomenės užėmė gana dideles teritorijas žemyninėje Šiaurės Europos dalyje, Britų salas, visą Skandinavijos pusiasalį. Pavyzdžiui, Belgijoje už liosų zonos (kurioje gyvavo LJKK) žinomos vos dvi gyvenvietės, kuriose rasta Miškų neolito kultūroms būdingos keramikos smailiais dugnais, tuo tarpu nekeraminių mezolitinų stovyklaviečių gana gausu (Keeley, 1992). Lenkijoje LJK anklavai taip pat buvo apsupti bendruomenių, kurios faktiškai negamino keramikos (Novak, 2001). Pietiniame Baltijos pajūryje V tūkst. pr. Kr. žinomi Ertebiolės kultūros paminklai, tačiau žemyninėje dalyje vienalaikių bendruomenių, gaminusių keramiką, nežinoma (Price, Gebauer, Keeley, 1995). Visais minėtais atvejais būtent nekeraminėse teritorijose vėliau susiformavo PTK tradicijos bendruomenės.

Mūsų krašte ankstyvojo neolito keramikos už Rytų ir Pietryčių Lietuvos pušynų juostos beveik nesutinkama. Matyt, gamtos išteklių skurdesniuose regionuose medžiotojų bendruomenės laikėsi mobilesno gyvenimo būdo, todėl naudoti keramikos indus buityje buvo nepraktiška. Atskirti vėlyvojo mezolito ir ankstyvojo neolito titnago inventoriaus remiantis tipologiniais kriterijais neįmanoma, o radiokarboninių datų kol kas trūksta, todėl patikimai datuoti kuriuos nors titnago kompleksus ankstyvuojū neolitu kol kas negalima.

ŽEMDIRBIŲ KULTŪRŲ PLĖTRA EUROPOJE IV TŪKST. PR. KR.

Maždaug nuo V–IV tūkst. pr. Kr. sandūros Šiaurės Europoje prasideda vadinamoji antroji neolitizacijos banga. Agrarinio neolito visuomenės apgyvendino visą Šiaurės Vakarų Europą, Britų salas, pietinę Skandinavijos pusiasalio dalį. Tuo pat metu žemdirbių bendruomenės įsivertino Vakarų Ukrainoje, Moldovoje ir Rumunijoje, kur susiformavo ryški ir savita Tripolės archeologinė kultūra. Manoma, kad pagrindinė staigios agrarinio neolito plėtros priežastis buvo tuo laikotarpiu atsiradusios technologinės naujovės, leidusios padidinti gamybinio ūkio rentabilumą, kartu sąlygojusios žemdirbystės atsiradimą tuose regionuose, kur anksčiau ji nebuvo pakankamai efektyvi. Taip pat pažymima, kad šiltas ir drėgnas atlantčio laikotarpio klimatas buvo palankus žemdirbystės plėtrai Europoje.

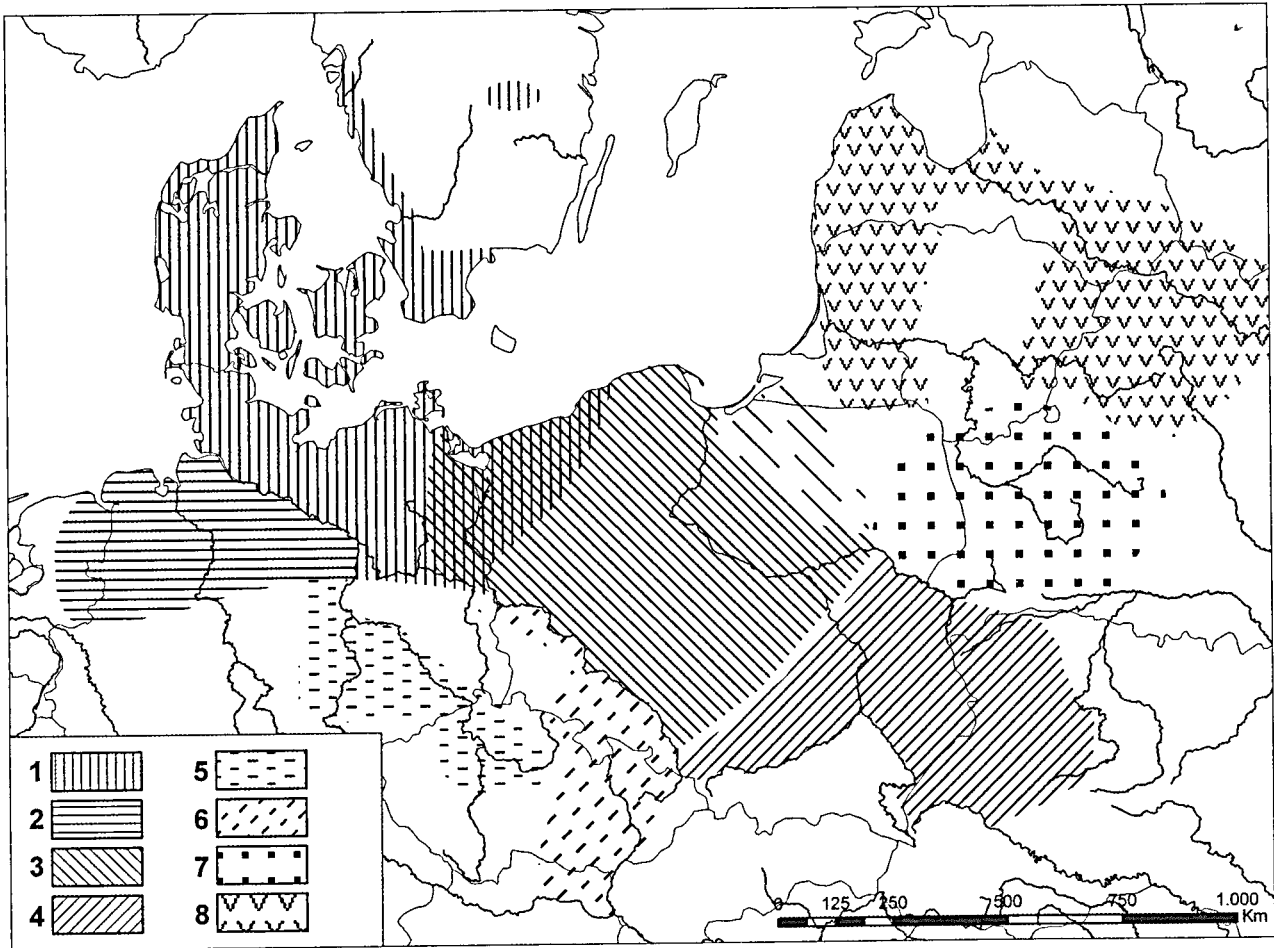
Gal svarbiausia technologinė naujovė, lėmusi agrarinio neolito plėtrą viduriniame neolite, buvo ariamosios žemdirbystės atsiradimas. Archeologams retai pavyksta rasti žemdirbystės įrankių, todėl apie ariamąją žemdirbys-

tę sprendžiama iš išsklikusių arimo pėdsakų, pasitaikančių po kiek vėlyvesniais megalitininiais kapais, ir pavienių, gana schematiškų pakinkyto jaučio atvaizdų. Toks žemdirbystės būdas leido pradėti dirbti sunkesnes, tačiau derlingas dirvas. Traukiamoji gyvulių jėga buvo naudojama ir transportui, kas taip pat atsispindi vaizduojamajame mene. Vidurinio neolito laikotarpiu datuojami ankstyviausi Europoje rasti ratai, taip pat žinomi ir šio laikotarpio keliai. Žinoma, jaučiais pakinkytas vežimas judėjo labai lėtai, maždaug 4 km/h greičiu, todėl buvo naudojamas tik sunkiems kroviniams nedideliais atstumais pervežti.

Viduriniame neolite suklestėjo antrinių gyvulininkystės produktų perdirbimas, kartais šiam reiškiniiui taikomas „antrinių produktų revoliucijos“ terminas. Naminiai gyvuliai buvo auginami ne tik mėšai – svarbus tapo pieno ir jo produktų perdirbimas bei vartojimas. Manoma, kad šiuo laikotarpiu buvo pradėta ir avių vilną perdirbti.

Vidurinio neolito laikotarpiu dalis bendruomenių pradėjo verstis specializuota veikla, susijusia su tam tikrų žaliavų eksploatavimu ir apdirbimu, o produktų perteklius buvo naudojamas mainams. Alpių regiono gyventojai jau žinojo metalą ir iš jo gamino įrankius bei papuošalus, kurie mainų būdu paplito toli nuo jų gamybos vietų. Tiesa, ganėtinai minkštų varinių įrankių pasirodymas nesukėlė didesnių ekonominių permainų neolite, kaip tai atsitiko vėliau, išradus bronzą. Dėl metalo atsiradimo vidurinio ir vėlyvojo neolito laikotarpis archeologų neretai vadinamas eneolitu, chalkolitu arba tiesiog vario amžiumi. Titnaginiai dirbiniai vario amžiuje vis dar sudarė pagrindinę įrankių dalį. Kokybiška titnago žaliava buvo gaunama titnago kasyklose, kai kuriose jų kalnakasybos darbai įgaudavo išpūdingą mastą. Manoma, kad titnago kasimu užsiimdavo netoli telkinių įsikūrusios bendruomenės, kurios kartu gamino ir prekiaavo titnago įrankiais. Daugiausia buvo gaminami gludinti titnago kirveliai ir plačios ilgos titnago skeltės – peiliai.

Vidurinio neolito agrarinio neolito bendruomenės archeologai skirsto į daugybę archeologinių kultūrų ir kultūrinių grupių. Vienos jų užima dideles Europos teritorijas, kitos žinomos tik nedideliuose mikroregionuose. Viena didžiausių ir plačiausiai tyrinėtų archeologinių kultūrų pagal charakteringą keramikos indų pavidalą pavadinta Piltuvėlinių taurių kultūra. Šiai kultūrai brėžiama labai plati paplitimo teritorija: ji apima Olandijos, Danijos, Vokietijos, Lenkijos teritorijas, pietuose siekia Čekiją ir Austriją, pietvakariuose – Dnestro aukštupį. Ryški grupė išskiriama pietinėje Skandinavijos pusiasalio dalyje (3 pav.).

3 pav. Piltuvėlinių taurių kultūros paplitimas ir viena laikės miškų neolito kultūros. 1–6 – PTK lokalinės grupės, 7 – Nemuno kultūra, 8 – Narvos kultūra.

Šiaurės rytinė riba nėra aiškiai nustatyta, šios kultūros pėdsakų pastebėta Prūsijoje, tačiau Lietuvos teritorija laikoma už PTK paplitimo ribų.

PTK palikimas susilaukė didelio archeologų dėmesio įvairiose šalyse, todėl yra daugybė darbų, skirtų atskiroms regioninėms grupėms, tačiau pripažįstama, kad visoje piltuvėlininkų teritorijoje egzistuoja tik vienas bendras išskirtinis materialinės kultūros bruožas – indai plačiu kaklu – piltuvėlinės taurės. Kiti kultūriniai atributai – gyvenviečių pastatai, kapų konstrukcijos ir laidojimo būdas, akmens inventorių ir kt. atskiruose regionuose smarkiai varijuoja. Daug ginčų kelia šios kultūros kilmė, tačiau vis dažniau prieinama prie nuomonės, kad ji susiformavo vietinių medžiotojų visuomenių pagrindu.

Piltuvėlininkų kultūrinės grupės per savo gyvavimo tūkstantmetį sukūrė visuomenę su išvystyta socialine struktūra ir sudėtinga papročių bei ritualų sistema. Žinomos didelės gerai organizuotos piltuvėlininkų gyvenvietės, tačiau kartu egzistavo ir pavienės sodybos ar jų grupės. Skandinavijos piltuvėlininkai statė vadinamuosius ilguosius pastatus, tokios konstrukcijos pastatai nedaug tepakitę išliko iki pat vikingų epochos. Labai įvairūs piltuvėlininkų mirusiųjų laidojimo būdai – nuo kapo paprasčiausioje duobėje šalia sodybos iki įspūdingų megalitinių kapų. Randama įvairių religinių apeigų pėdsakų – aukojimų mažuose vandens telkiniuose, gyvulių ir žmonių aukų, ritualinio kanibalizmo apraiškų ir pan.

VIDURINIS NEOLITAS LIETUVOJE

Lietuviškojoje istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad vidurinio neolito laikotarpiu mūsų krašte gyvavo tik žvejų ir medžiotojų bendruomenės (Rimantienė, Girininkas). Ryškios Narvos kultūros durpyninės gyvenvietės yra tyrinėtos įvairiuose Lietuvos regionuose – pajūryje (Šventosios gyvenvietės), Žemaičių aukštumoje (Daktariškės gyvenvietės), Rytų Lietuvoje (Kretuono ir Žemaitiškės gyvenvietės). Šiai kultūrai, matyt, reikėtų priskirti ir vidurinio neolito Ančių Pelkės gyvenvietę, tyrinėtą Rytų Prūsijoje (Rusijos Kaliningrado srityje), nemažai gyvenviečių Lubano žemumoje ir pajūryje Latvijoje. Pietų Lietuvos miškuose tyrinėta daug stovyklaviečių su charakteringais indais, priskiriamais klasikiniam Nemuno kultūros etapui. Rytų Lietuvoje randama ir Šukinės-duobelinės keramikos kultūros stovyklaviečių pėdsakų. Visi šie paminklai liudija, kad viduriniame neolite Lietuva buvo gausiai apgyvendinta miškų neolito visuomenių.

Nors Lietuvoje ir gausu IV tūkst. pr. Kr. miškų neolito gyvenviečių, tačiau atskiruose regionuose vidurinio neolito radimviečių stinga. Ypač tai pasakytina apie derlingiausius, labiausiai žemdirbystei tinkamus rajonus – Suvalkiją ir Vidurio Lietuvą. Analizuojant neolito epochos duomenis skirtingose ekologinėse srityse pastebimi tam tikri dėsniniai. Rytų ir Pietų Lietuvos miškingoje zonoje tyrinėtose gyvenvietėse aptinkama medžiaga reprezentuoja visą akmens amžiaus chronologinę skalę nuo mezolito iki bronzos amžiaus. Patogiausiose gyventi vietose visų laikotarpių medžiaga sutinkama vienos gyvenvietės ribose (Kretuono 1-ojoje, Katros 1-ojoje, Margiuose ir kitose). Vidurio Lietuvoje situacija kitokia – nė viename iš įvairialaikų paminklų nesutinkama vidurinio neolito medžiagos, tačiau dažnai tame pačiame paminkle mezolito medžiaga randama kartu su vėlyvojo neolito (virvelinė arba povirvelinė keramika) ar bronzos amžiaus radiniais. Tokia situacija užfiksuota daugelyje Vidurio Lietuvos gyvenviečių ir radimviečių (Eiguliuose, Rusiuose, Radikiuose, Papyvesiuose) ir Užnemunėje, Šešupės pakrantėse (Kubilėliuose, Tušino). Vargu ar teisinga būtų manyti, kad viduriniame neolite Vidurio Lietuva buvo neapgyvendinta. Greičiau gyvenviečių reikėtų ieškoti kitokioje ekologinėje aplinkoje, o ne įprastose medžiotojų bendruomenėms stovyklaviečių vietose.

Būtent šiuose regionuose rasta daugiausia titnaginių gludintų kirvelių, kurie yra vieni būdingiausių agrarinio

neolito darbo įrankių. Dauguma Lietuvoje rastų titnago kirvelių kol kas neturi platesnio archeologinio konteksto, aišku tik tai, kad miškų neolito kultūrose, kurias pažįstame palyginti neblogai, jie pradėti gaminti labai vėlai – maždaug III tūkst. pr. Kr. pabaigoje. Vėlyvuosiuose Narvos ir Nemuno kultūrų paminkluose paprastai randami maži lešio pjūvio kirveliai, kurie skiriasi nuo Vidurio Lietuvoje rastų dirbinių. Agrarinio neolito kultūrose Skandinavijoje (greičiausiai ir kitur) gludinti kirveliai buvo gaminami maždaug nuo IV tūkst. pradžios iki maždaug 1900 m. pr. Kr. Tokius kirvelius pirmieji pradėjo gaminti piltuvėlininkai ir kitų vienalaikių agrarinio neolito kultūrų žmonės. Vėlyvajame neolite panašius kirvelius naudojo Rutulinių amforų ir Virvelinės keramikos kultūrų žmonės.

Lietuvoje rastieji kirveliai tipologiškai labai įvairūs, tarp jų galima rasti tokių, kurie naudoti net ankstyvajame PTK etape. Remiantis sudaryta Danijos kirvelių tipologine schema ankstyviausiais reikėtų laikyti visu gludintu paviršiumi, lešio arba keturkampio facetuotais kraštais pjūvio kirvelius.

Gamtos sąlygos viduriniame neolite Lietuvoje buvo ne prastesnės nei kituose PTK apgyvendintuose regionuose, atvirkščiai – Vidurio Lietuvos gamta buvo mažiau palanki medžiotojams ir žvejams, todėl mezolito/ankstyvojo neolito bendruomenių situacija buvo analogiška tai, kurioje gyvavo mezolitinės bendruomenės Vakarų ir Vidurio Europoje. Palankus žemdirbystei atlantinio laikotarpio klimatas, pakankamai derlingi dirvožemiai ir geografinis agrarinio neolito visuomenių artumas sudarė prielaidas pereiti Vidurio Lietuvos medžiotojų bendruomenėms prie naujos ūkininkavimo strategijos. Perėjimo prie žemdirbystės motyvaciją galėjo sustiprinti ir tai, kad Vidurio Lietuvos medžioklės ir žvejybos resursai buvo skurdnesni nei regionų, kuriuose miškų neolito gyvenvietės išsilaikė iki pat bronzos amžiaus

Panaši situacija pastebima ir Vakarų Europoje – PTK gyvenvietės atsirado teritorijose, apgyvendintose mezolitinio tipo medžiotojų bendruomenių, tuo tarpu žvejybos resursų turtingame pajūryje dar kurį laiką gyvavo Ertebiolės kultūros žvejai, jau nuo ankstyvojo neolito naudoję keraminius indus. Naudodamos skirtingus gamtos resursus jos nekonkuravo, todėl galėjo koegzistuoti netoli viena kitos.

Neturint tiesioginių duomenų, patvirtinančių žemdirbių bendruomenių atsiradimo viduriniame neolite hipotezę, reikėtų paminėti ir kitas galimas Vidurio Lietuvos

apgyvendinimo galimybes. Šiame regione galėjo gyvuoti bendruomenės, kurios beveik negamino keramikos (panašiai kaip ir ankstyvajame neolite) arba gyveno Vietinių miškų neolito kultūrų bendruomenės, kurių gyvenvietės iki šiol neatrastos. Ateities tyrimai vienaip ar kitaip šią problemą išspręs.

Nepriklausomai nuo to, ar Vidurio Lietuvoje jau buvo įsikūrę žemdirbiai, miškų neolito bendruomenės Lietuvoje neabejotinai turėjo tiesioginių kontaktų su artimiausiomis agrarinio neolito bendruomenėmis. Vidurinio neolito Narvos kultūros gyvenvietėse randama naminių gyvulių kaulų, sekimų PTK tradicijomis galima išvelgti puodų ornamentikoje. Miškų neolito gyvenvietėse yra rasta keramikos, kuri išoriškai primena PTK gamintus indus. Tokių puodo šukių rasta Katros 1-ojoje, Barzdžio miško gyvenvietėje. PTK priskirti keli indų fragmentai iš Zvidzės gyvenvietės Latvijoje viduriniojo neolito sluoksniu (Jozė, 1988).

Įrodžius, kad viduriniame neolite Vidurio Lietuvoje susiformavo vakarietiško tipo žemdirbių visuomenė, galima būtų adekvačiai įvertinti ir miškų neolito bendruomenių, atsידūrusių dviejų visiškai skirtingų pasaulių paribyje, situaciją. Kol kas plačiau komentuoti šią temą dar per anksti.

IŠVADOS

Agrarinio ir miškų neolito bendruomenės kardinaliai skyrėsi savo ekonomika, tai ryškiai atsispindi materialinėje kultūroje ir kituose archeologiškai fiksuojamuose duomenyse. Žvejų ir medžiotojų bendruomenių ekonomikoje integruoti gamybinio ūkio elementai iš esmės nepakeisdamo ekonomikos pobūdžio ir nelaikomi būtina perėjimo prie naujos ūkio strategijos prielaida ar juo labiau perėjimo prie kitos ūkininkavimo sistemos pakopa.

Apžvelgus šiuolaikinėje archeologijoje susiformavusius požiūrius į neolitizacijos plėtos priežastis prieita prie išvados, kad žvejų ir medžiotojų bendruomenės galėjo pereiti prie žemdirbiško ūkio susidarius atitinkamoms prielaidoms – esant tinkamai gamtinei aplinkai (klimatas, dirvožemio sudėtis), turint reikiamą žinių ir technologinių priemonių arsenalą ir esant pakankamai motyvacijai.

Atrodo, kad viduriniame neolite visos šios prielaidos susidarė Vidurio Lietuvos regione. Išanalizavus turimus duomenis prieita prie išvados, kad IV tūkst. pr. Kr. Vidurio Lietuva jau galėjo būti apgyvendinta bendruomenių, kurių ūkio pagrindą sudarė žemdirbystė. Pagrindiniai argumentai šiai hipotezei pagrįsti yra tokie:

- analogiška Vidurio Lietuvos gamtinė ir kultūrinė aplinka regionuose, kuriuose susiformavo PTK;
- geografinis PTK paminklų artumas;
- Miškų neolito kultūrų visiškai nebuvimas Vidurio Lietuvos paminkluose;
- titnaginių gludintų kirvelių paplitimas Vidurio Lietuvoje;
- vėlesnių, gyvulininkyste paremtų agrarinio neolito kultūrų dominavimas Vidurio Lietuvoje, sąlygotas anksčiau sukultūrintos aplinkos.

Hipotezei pagrįsti ar atmesti kol kas trūksta empirinių duomenų, todėl šiandieniniame tyrimų etape nuomonė, kad viduriniame neolite Vidurio Lietuvoje buvo įsikūrę ankstyvieji žemdirbiai, argumentacijos požiūriu yra maždaug lygiavertė nuomonei, kad ši teritorija buvo apgyvendinta Miškų neolito kultūrų žmonių. Vėlyvajame neolite teritorinis pasiskirstymas tarp agrarinio ir miškų neolito visuomenių matomas jau pakankamai aiškiai (RAK, VKK – Vidurio Lietuvoje, Nemuno ir Narvos kultūros – miškinuose Rytų ir Pietų Lietuvos regionuose). Nuo vienokio ar kitokio žemdirbių visuomenės atsiradimo Lietuvoje problemos sprendimo priklauso ir daugelis kitų viduriniojo neolito tyrinėjimų aspektų. Išspręsdus šią problemą būtų galima teisingiau suprasti Miškų neolito bendruomenės supančią kultūrinę terpę, įvertinti žmogaus veiklos poveikį aplinkai ir pan. Problemos sprendimas būtų svarbus neolitizacijos plėtos proceso Europoje tyrinėjimams.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Ahlfont K., Guinard M., Gustafsson E., Olson C., Wellinder S., 1985 – Patterns of Neolithic Farming in Sweden / / TOR. Tidskrift för arkeologi. 1985. Vol. 27:1, p. 133–184.
- Ammerman A. J., Cavalli-Sforza L. L., 1973 – A population model for the diffusion of farming into Europe // The Explanation of Culture Change: Models in Prehistory, A. C. Renfrew (ed.) London, 1973, p. 343–358.
- Brazaitis Dž., 2002 – Narviškos keramikos stiliai Rytų Lietuvoje // LA. 2002. T. 23, p. 51–72.
- Childe V. G., 1937 – Man Makes Himself. London, 1937.
- Keeley L. H., 1992 – The Introduction of Agriculture to the Western North European Plain // Transitions to Agriculture in Prehistory. Monographs in World Archaeology. 1992. No. 4, p. 81–95.
- Lubbock J., 1865 – Pre-historic Times, as Illustrated by Ancient Remains, and the Manners and Customs of Modern Savages. London: Williams and Norgate, 1865.

Novak M., 2001 – The Second Phase of Neolitization in East-Central Europe // *Antiquity*. 2001. Vol. 75, No. 289, p. 582–592

Price D. T., Gebauer A. B., Keeley L. H., 1995 – The Spread of Farming north of the Alps // *Last Hunters – First Farmers. New Perspectives on the Prehistoric Transition to Agriculture*. Ed. T. D. Price and A. B. Gebauer. 1995, p. 95–126.

Rimantienė R., 1984 – *Akmens amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1984.

Thorpe I. J., 1999 – *The Origins of Agriculture in Europe*. 2nd ed. London and New York, 1999.

Zagorskis F., 1987 – *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*. Rīga, 1987.

Zvelebil M., Rowley-Conwy P., 1984 – Transition to Farming in Northern Europe: A Hunter-Gatherer Perspective // *Norwegian Archaeological Review*. 1984. Vol. 17, No. 2, p. 104–128.

Лозе И. А., 1988 – Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. Рига, 1988.

Микляев А. М., Мазуркевич А. Н., Зайцева Г. И., 1994 – О керамике неолита – раннего металла в Двинско-Ловатской междуречье // *Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse*. Vilnius, 1994, p. 89–103.

Тимофеев В. И., 1996 – Памятники типа Цедмар // *Археология. Неолит средней Евразии*. Москва, 1996, с. 162–165.

THE BEGINNING OF THE NEOLITHISATION PROCESS IN LITHUANIA

Džiugas Brazaitis

Summary

At the end of the Stone Age, one of the most significant turning points in the human history which changed basically all the society development took place: land cultivation and stock raising came into existence. Finally people have discovered the ways to increase vital resources. The transitional process to the production economy is important in the modern archaeology. The article discusses theoretical issues related to the development of the production economy in Europe, analyses the ways and manners of the development of the production economy, reasons and presumptions which stimulated and blocked the process. The author tries to find the answers when the neolithisation process and its reverberation have reached the people settled in the territory of Lithuania, when and where the earliest agricultural communities appeared in our territory, who the first land cultivators were, what kind of relations they had with fishing and hunting communities.

Agrarian and Forest Neolithic communities had a cardinal different economy and it was very distinctively seen in the material culture and in other archaeological records. The production economy elements integrated into fishing and hunting communities did not basically change the nature of the economy and they are not considered as necessary presumption for the transition to a new economy strategy and even more to the transition to

other farming system. Here there is a conclusion that fishing and hunting communities could transit to the agricultural economy due to a number of premises: suitable natural environment (climate, composition of the soil), proper knowledge and technological means, sufficient motivation.

It seems that in the Middle Neolithic all these premises formed in the region of the Central Lithuania. Having analysed the available data, the conclusion that in the 4th millennium B.C., the Central Lithuania could have been already settled by the communities which economy was based on agriculture, was reached. The main arguments for this hypothesis are as follows:

- the natural and cultural environment in the Central Lithuania was analogue to the regions where the Funnel Beaker culture was formed;
- the other Funnel Beaker culture monuments were geographically close;
- Forest Neolithic cultures were absolutely absent in the regions of the Central Lithuania;
- prevalence of flint polished axes in the Central Lithuania;
- the domination of the later agrarian Neolithic cultures based on stockbreeding in the Central Lithuania, conditioned by the earlier acculturated environment.

At the moment, there are not enough empirical data to ground or to deny this hypothesis, therefore in the current research stage, the opinion that in the Middle Neolithic the early cultivators were settled in the Central Lithuania is equal to the opinion that this territory was settled by the Forest Neolithic culture settlers. In the Late Neolithic, the territorial distribution between the agrarian communities and Forest Neolithic communities is clear enough (Globular Amphova and Corded. Ware cultures – in the Central Lithuania, while Nemunas and Narva cultures – in the forested Eastern and Southern Lithuania regions). The way how agricultural communities appeared in Lithuania influences the other research aspects in the Middle Neolithic. Having solved this problem, it would be easier to understand the cultural environment surrounding the Forest Neolithic communities,

to estimate the influence of the human activities to the environment, etc., and to find answers to other important issues related with the Neolithic Archaeology.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig 1. The development of agriculture in Europe according to Ammerman A. J., Cavalli-Sforza L. L., 1973.

Fig 2. The prevalence of the Linear Pottery culture in the second half of the 5th Millennium B.C. and the forest Neolithic settlements under its influence.

Fig 3. The prevalence of the Funnel Beaker culture and contemporaneous forest Neolithic cultures. 1–6 – local groups of the Funnel Beaker culture; 7 – the Nemunas culture; 8 – the Narva culture.